

УТИЦАЈ СЕКУЛАРИЗАЦИЈЕ И ЛАИЦИТЕТА НА РАЗВОЈ ДРЖАВНО-ЦРКВЕНОГ ПРАВА

Сажеџак

Процеси секуларизације и лаицизиације су феномени повезани са хришћанством још од Француске револуције. Од тада се у хришћанским друштвима бележи њихово стално напредовање и развој. Моју се на различите начине тумачити, а имају различите манифестације и последице. У овом раду аутор се бави манифестацијом која се односи на развој државно-црквеног права. Захваљујући развоју ове области права у Европи, а идеолошкој и политичкој смени у нашој земљи, обезбеђују се повољни услови за формирање ове правне дисциплине. Аутор наглашава фазе у развоју права које представљају први корак у одавању утицаја секуларизације и лаицизиације који се бележи након више од пола века. Доношење Закона о црквама и верским заједницама представља врхунац у одавању овог утицаја, али неочекивано ствара повод за неколико јавних расправа. У завршном делу размаирани су утицаји секуларизације и лаицизиације на примерима верске дискриминације, развоја државно-црквеног права и увођења верске наставае у државне школе.

Кључне речи: секуларизација, лаицизам, еклесијастичко право, закон о верској слободи, закон о црквама и верским заједницама, верска дискриминација, одвојеност уз сарадњу

1. УВОД

У свим религијама однос између државе и одређене верске заједнице која у тој држави преовлађује посебно је важан. Од најранијих периода хришћанства однос између државе и цркве захтевао је правно регулисање. Поставља се питање због чега је неопходно регулисати њихов однос, ако је држава посвећена материјалним, а црква нематеријалним циљевима? Реч је о две најважније институције које су идентитет народа. Оне обезбеђују друштвену стабилност и сигурност, а однос између њих треба да буде сараднички.¹ Кроз историју овај однос се мењао. У западној Европи он је пролазио кроз потпуно неслагање државних владара и црквених великодостојника, доводио је до потпуног раскола па чак и ратова. У периоду Византијског царства влада добро позната симфонија, односно сагласје

* Аутор је студент друге године докторских академских студија на Правном факултету Универзитета у Београду. Е-mail: aco.vasiljevic96@gmail.com.

¹ Н. Ђурђевић, *Остваривање слободе вероисповести и правни положај цркава и верских заједница у Републици Србији*, Заштитник грађана- Службени гласник, Београд 2008.,17.

између државе и цркве. Поједини византијски цареви су били веома добри познаваоци и поштоваоци хришћанске вере. У науци се ове околности дефинишу терминима цезаропапизам и папоцезаризам. Цезаропапизам представља превагу световне власти над духовном и он је заступљен у Византијском односу државе и цркве, док папоцезаризам представља превагу духовне власти над световном,² и заступљен је у римокатоличкој цркви.

Међутим, ове крајности не обезбеђују здрав однос ових установа. Сигурно је да држава и црква морају бити у сагласју али да свака од њих поседује власт само унутар сопственог идентитета и да се не меша са идентитетом друге институције. Кроз историју има много промена по питању овог односа, међутим, једна од најважнијих је она коју је проузроковала француска револуција а дефинише се терминима „секуларизације“ и „лаицизиција“. Услед појаве ова два феномена нужна је правна регулатива која ће њихово продирање у црквено-државне односе спречити. Једино је одговарајући правни систем био способан да обезбеди уравнотежен, сараднички однос између ове две установе.

2. СЕКУЛАРИЗАЦИЈА

Секуларизација је појам који је настао у средњем веку, води порекло од латинске речи *saeculum* што у преводу значи век.³ У буквалном преводу се односи на нешто што је вековно, оновременско, световно, нерелигијско. Првобитно значење овог термина односило се на одузимање црквене имовине од стране световне власти, односно уопштено претварање нечега црквеног у световно. Два одлучујућа корака у обликовању овог појма су Вестфалски мировни преговори (1648.), који су означили завршетак верских ратова и уредили питање црквених добара, и одузимање и заплена црквених добара за време Француске револуције и у Наполеоново доба.⁴ Овај термин је подразумевао одузимање онога што је црквено, прво као што видимо црквене имовине, а касније ће се пребацити на њен идентитет и постати антирелигијски термин. Залаже се за одвајање државе од цркве али и на доминацији науке и филозофије у односу на религију. У 20. веку овај израз се користио да означи напредовање у кидану односа између средњовековних животних простора и црквене средњовековне културе.⁵ Са овог гледишта секуларизација представља процес ослобађања савременог света од застарелог хришћанства и цркве, уз заборављање прилога које је хришћанство дало обликовању тог истог савременог света.

Секуларизација представља опадање утицаја цркве, смањивање улоге религије у животу појединца и удаљавање државе и цркве. У најекстремнијем облику представља потпуно удаљавање религије од јавног живота. Није тешко закључити да су друштва са хришћанским наслеђем широм света данас изразито

² С. Аврамовић, *Прилози насљанку државно-црквеној праву у Србији*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2007., 7.

³ *Ibid.*

⁴ R. Gibellini, *La teologia del XX secolo*, прев. Дарко Грден и Јосиф Крпељевић, Кршћанска садашњост, Загреб 1999., 121.

⁵ *Ibid.*

секуларизована.⁶ Ова тврдња важи и у српском друштву. Највећи проблем овог процеса налази се у чињеници да научници увек предвиђају његово ширење и продубљивање. Веома је мали број оптимиста који верују да ће овај утицај коначно почети да опада.

Секуларизација или посветовњачење је појам који у социологији религије има различита значења. У најчешћем световном значењу, њиме се изражава противност успостављању државне религије или фаворизовању једне наспрам других религија.⁷ Секуларизација се развија на два начина, први који потенцира на одвајању вере од друштва и друштвеног живота и тежњи да она буде само приватна ствар појединца. Овај облик је далеко присутнији и лакше се развија чак и у друштвима у којима доминирају верујући. Други начин се односи на потпуно негирање вере и свега што је верско, уз став да она нема шта да тражи у сфери јавнога а најмање да се меша у јавне послове. Овај екстремнији облик директно утиче на скрнављење сакралних вредности, традиције и културе једног народа, што у друштвима која већински чине верујући изазива негативне реакције.

3. ЛАИЦИТЕТ

Лаицитет (лаицизам) настаје од грчке речи *Лаос* – народ, односно сложене из истог корена, *Лаикос*, што значи бити непосвећен, неук, световњак, световно лице. Енглеска реч која има исто значење је *Layman*. Лаицизам је појам ужег значења у односу на секуларизацију.⁸ Лаицизам у најбуквалнијем смислу означава удаљавање световног од духовног. То је заправо заузимање неутралног става државе према верским заједницама без обзира на последице које се том приликом дешавају. Наглашавамо разлику између лаичности државе, лаика и лаицизма. Лаичност је чинилац који одупире и помаже развоју демократије. Лаичка држава свима јемчи иста права и исте могућности, без навијања ни за кога, али ипак води рачуна о осетљивости и традицији које су одувек саставни део историје једне земље.⁹ Бити лаик значи прихватити и поштовати различитост другог, признајући сваком право на одбрану и развој властитих идеја као и верских уверења, а све то кроз живот по закону.¹⁰ Најбољи пример регулисања односа између државе и цркве по принципу лаицитета имамо у Конкордату из 1801. године који је донео Наполеон Бонапарта. Конкордат садржи 77 чланова, регулише много важних питања из односа државе и цркве. Конкордатом се истиче да је католичка религија преовлађујућа у Француској али да нема статус званичне државне религије.¹¹ Закон о одвајању државе и цркве од 9. децембра 1905. године, који је заменио Конкордат је веома добар пример лаицитета у Француској. Овај закон у једном правилу каже да држава не признаје, не повлашћује и

⁶ З.Кретић, „Актуелни црквени Устав и процес секуларизације“, *Гласник права* 211.5/2009, 45.

⁷ Н. Ђурђевић, 51.

⁸ С. Аврамовић, 8.

⁹ Н. Ђурђевић, 52.

¹⁰ Наведено је значење речи лаик у правном смислу. У теолошком смислу ова реч има потпуно другачије значење;

¹¹ С. Аврамовић, 8.

не издржава било коју религију, што се односи и на католичку, најдоминантнију религију Француске државе.

Добар пример секуларизације и лаицитета могли смо видети у комунистичко–социјалистичким земљама у којима је религија посматрана као опијум за народ и сматрана је највећим противником комунистичко-социјалистичке револуције. На правном плану ово је био однос одвојености две најважније институције једног народа. У односу на државу црква је била изолована, али веома чест случај је био да се она индиректно меша и утиче на одлуке које црква доноси. Из овог односа једноставно је закључити да простора за стварање посебне правне регулативе за овај однос није било. Закони који су се бавили односом државе и цркве углавном су проистицали из одредби међународних докумената, која су овај однос регулисала на потпуно другачији начин од онога како то предање и традиција налажу. Постоји један важан феномен који истиче професор Крстић а који се односи на секуларизацију.¹² Он каже да нису само историјске и политичке околности те које доприносе неразвијању државно црквеног односа, већ долази до закључка да начела на којима почива савремени, секуларизовани свет продиру у цркву и постају и црквена начела.¹³ То значи да постоји много већи утицај друштва, политике, уопштено читавог света на цркву од утицаја каквог она треба да има на тај исти свет. У прилог овоме говори анализа црквене општине у Српској Патријаршији, објављене у часопису Светосавље од стране Сергија Троицког. Овде се наглашава невероватан утицај који *лаици*¹⁴ имају у устројству Српске Православне Цркве. Утицај је изражен до те мере да су црквене општине у једном тренутку постале скупштине и једино место где су могли да се искажу политички ставови и циљеви Срба. Председници црквених општина су по владајућем Уставу увек били лаици те су веома лако потпадали под утицај других угледних људи, док је улога клира под таквим околностима слабила. Ово је веома важна полазна тачка за оно што ће се догодити после Другог светског рата, а то је масовно одузимање црквене имовине али и оно што је можда још горе то је тотално слабење улоге и утицаја који црква има у друштвеном животу једног народа.

4. ДРЖАВНО - ЦРКВЕНО ПРАВО

Наша земља је после Другог светског рата припадала комунистичкој идеологији, што је директно утицало на развој, односно одсуство развоја државно-црквеног права. Погрешна идеологија је одличан пример секуларизације и

¹² Др. Зоран Крстић, професор богословског факултета у Београду, истиче да се секуларизација може манифестовати разне начине, који углавном произлазе из спољних утицаја и који су увек негативни по Цркву и њену мисију. Међутим, на основу сопствених истраживања, Крстић је дошао до закључка да секуларизација није увек манифест спољних утицаја на црквени живот (као што теорија наглашава), већ да је овом утицају допринела ангажованост нестручних људи из ове области, који би веома брзо једну организовану црквену општину и посвећеност народа искористили у политичке сврхе. На овај начин се стварају подвојености унутар заједнице и представљају основу за развој и допринос секуларизације.

¹³ З. Крстић, 48.

¹⁴ Лаик – λαϊκος, ова реч се преводи као неук, непосвећен. У теологији овај термин означава особу која се тек упознаје са црквеним животом; Види више код еп. Н. Милаш, *Православно – црквено право*, Истина- Издавачка установа Епархије Далматинске, Шибеник 2004., 267.

лаицитета. Секуларизација не подразумева само рушење односа између државе и цркве, већ подразумева и недозвољавање да се тај однос уопште оствари. Из овог разлога се у нашој земљи много каснило са развијањем посебне гране права која ће овај однос регулисати. Након престанка комунистичко-социјалистичке идеологије, црква је препознала тренутак за изградњу сопственог права, које ће њене интересе у односу на државу ставити под заштиту, а са друге стране бити гарант да секуларизација и лаицитет не могу поново на исти начин негативно утицати на њу. Упркос многим историјским околностима који су утицали на развој ове гране права и терминолошким проблемима са којим су се његови осниватељи сусрели државно-црквено право у Србији се развило као грана јавног права.

У савременом свету, постоји правна дисциплина која се искључиво бави односом ове две институције. Тај однос је веома специфичан. Он има различите видове а условљен је обележјима и карактером друштвене и државне заједнице у конкретним историјским условима.¹⁵ Ти услови од најранијих времена захтевају правно уређење. Правним прописима које доносе органи власти, држава уређује свој однос према цркви. За њега је задужена посебна грана права, а то је државно-црквено право. У многим европским државама ова грана права је веома развијена. На пример у Италији постоји *diritto ecclesiastico*, у Француској *droit civil ecclesiastique*, у Немачкој ова грана права се назива *Staatskirchenrecht*.¹⁶ Код нас услед неиздефинисаног односа између државе и цркве ова грана права до скоро практично није постојала. Када су се створили услови да за њено обнављање, један од проблема била је терминологија. У упоредном праву других европских земаља видимо грчко порекло речи Црква – *Εκκλησία*, па би се ова грана права називала еклисијастичко право. Будући да овај термин није тако лако ушао у свакодневни речник како правника тако других следећа асоцијација која би овај проблем олакшала налази се у терминима црквено или канонско право. Проблем се налази и у непознавању разлике између црквеног и канонског права, те с правом верује да је враћање Црквеног права на Правни факултет у Београду омогућило млађим генерацијама правника да се детаљније упознају са предметом ове гране права. Овакав подухват иде у прилог повећања црквеног утицаја, као и повећања улоге религије у животу појединца и на крају доводи до зближавања државе и цркве. Све ово наведено представља супротност ономе што је дефиниција секуларизације, што значи да имамо добар пример колико развој државно-црквеног права доприноси опадању утицаја секуларизације и лаицитета. Државно-црквено право обухвата све оне норме које су донете од стране државе, а које регулишу правни положај цркве и верских заједница и њихов однос према држави.¹⁷ Под државно-црквеним правом не подразумева се само однос државе према цркви, већ оно подразумева и однос државе према свим верским заједницама које у нашој држави постоје. Овде се мисли и на исламску заједницу, као и на јеврејску заједницу, али такође се односи и на све оне религијске групе са одређеним погледом на свет које су познатије под називима мале верске заједнице.¹⁸ Овом граном права,

¹⁵ М. Пајванчић, „Устав о слободи вероисповести“, *Политичка мисао* Вол. 27, бр. 2, Загреб 1990., 161.

¹⁶ С. Аврамовић, 97.

¹⁷ *Ibid.*, 11.

¹⁸ Мале верске заједнице су верске организације које не припадају групи традиционалних цркава и верских заједница а могу се наћи у групи конфесионалних верских заједница. То су оне заједнице које немају вишевековни

држава заправо регулише и уређује односе првенствено унутар доминантне црквене заједнице, али регулише и односе свих других религијских заједница кроз које грађани испољавају своје верско уверење. Управо се у овоме налази највећа тешкоћа развоја државно-црквеног права, зато што није само довољно ускладити потребе државе и цркве и те потребе правно регулисати, већ се пажња у великој мери мора посветити друштвеној хармонији, унапређењу друштвених односа у различитим верским заједницама као и међусобно поштовање тих заједница. А са друге стране државно-црквено право мора испунити све услове из међународних докумената о основним људским правима.¹⁹ Све потешкоће и проблеми који отежавају развој односа између државе и цркве подразумевају одређени, блажи облик секуларизације.

Историјске, политичке околности и празнина у развоју државно-црквеног права додатно су отежавали формирање ове правне дисциплине. После 2000. године, историјске околности се мењају и јавља се потреба за доношењем новог закона о верској слободи, поготово се проблеми јављају код регулисања увођења верске наставе у државним школама. Највећа тешкоћа при развоју ове гране права налазила се у празнини која постоји између закона који се припрема и претходног закона који се бави овим питањима. То је закон из 1977. године²⁰ који је стављен ван снаге 1993. године. Ово нам говори до ког интензитета је проблем секуларизације и лаицитета био развијен у црквено-државном праву у том периоду. Пуних дванаест година наша земља је била без правне регулативе која се односи на цркве и верске заједнице. Држава у том периоду због низа историјских и политичких околности није имала потребу да се овим проблемом детаљније бави, а са друге стране црква је била немоћна да било шта промени. Тек након обезбеђивања мира и смене политичке власти у нашој земљи формирали су се повољни услови да се ова у потпуности неразвијена грана права покрене.

4.1. Развој државно- црквеног права

Србија је након готово полувековног комунистичког периода, у коме је религија по марксистичкој матрици схватана као опијум за народ, а слобода вероисповести повремено а некад и у потпуности угушена политиком агресивног атеизма, успела да се отргне од таквих утицаја у којима се о развоју и напредовању државно-црквених односа није могло ни помишљати. Устав Србије од 1990. године афирмисао је слободу вероисповести, а световни карактер државе је полазио од уставне одредбе која је предвидела да су верске заједнице одвојене од државе и слободне у вршењу верских послова и верских обреда. Све до 2000. године под снажним утицајем комунистичког наслеђа, Србију обележава доследно спровођење начела световности, али и несметано остваривање слободе

историјски континуитет, а чији је правни субјективитет остварен тек након њихове регистрације и уписа у Регистар. ЗЦВЗ детаљно дефинише поступак регистрације нове (мале верске заједнице). Види Закон о Црквама и верским заједницама, *Службени гласник РС* бр. 36/06, чл. 17 – 25)

¹⁹ Овде се мисли на Универзалну декларацију о људским правима из (1948.), Европску конвенцију о заштити људских права и основних слобода из (1950. и 1970.) и Међународни пакт о грађанским и политичким правима (1966.)

²⁰ Закон се налази у Службеном гласнику РС под бројем: 44/77.

вероисповести. Међутим, од 2000. услед различитих фактора, Србију је захватио процес деприватизације религије.²¹

Развој државно-црквеног права прошао је кроз две фазе. Прва фаза трајала је у периоду од 2001. – 2002. године. У овој фази долази до припреме Предлога закона о верској слободи. До припреме Предлога закона дошло се релативно брзо, међутим доношење овог закона од стране Министарства вера Владе Републике Србије и Министарства вера СР Југославије, одвијало се много спорије.²² Ову фазу је додатно компликовала чињеница да не постоји адекватан претходни закон који би послужио као темељ за израду новог. Да би дошли до Предлога овог закона морали су се испунити сви међународни стандарди и доктрине, а најтежи посао био је ускладити секуларну државну и религијску структуру друштва. Група која је радила на његовој изради, непрестано је одржавала контакте са стручњацима ове теме у свету. Након мукотрпног рада да се до Нацрта закона дође, уследило је његово представљање на више међународних конференција али и представљање свим члановима традиционалних верских заједница у нашој земљи.²³ Након мањих примедби од стране појединих верских заједница дошло је до формирања Предлога закона о верским слободама. У овој фази постоји још један феномен који се односи на то да концепција Предлога закона буде општег карактера, а да ће се зависно од потреба и комплексности појединих области касније отварати посебна поглавља која се на њих детаљније дефинисати. Разлог за један овакав мудар потез радне групе за састав Предлога лежи у томе да услед утицаја секуларизације и потпуне неактивности ове области у јавном праву, неопходно је било бити уопштен и опрезан зато што долази до сусрета са облашћу која је потпуно страна нашем поднебљу. Са једним опрезом и бојажљивошћу овај Предлог је објављен у многим зборницима, претежно страним, како би се међусобним дијалогом проверила донета решења и преправила уколико има потребе за то. Због више чудних околности до његовог усвајања у Скупштини није дошло, али је својим највећим делом послужио као основа за Закон који ће ступити на снагу 2006. године.

Друга фаза трајала је од 2004. – 2006. године. У овој фази користио се Предлог закона о верским слободама који није ступио на снагу 2002. године, посебно када је реч о остваривању верске слободе, односно регистрацији цркава и верских заједница. У овој фази узети у обзир сви ранији закони и подзаконски акти који се тичу ове области, од којих многи датирају и пре Другог светског рата. У израду овог предлога укључено је и европско законодавство али и сви нови закони које су у међувремену донеле државе у транзицији. Међутим, као што је претходно речено да је Предлог био општег карактера, сада у другој фази било је неопходно да се поједина питања детаљније размотре, поготово када је реч о

²¹ Д. Симовић, В. Петров, „Начело световности и слобода вероисповести – деприватизација религије у Републици Србији“, у: *Слобода, безбедносћ, право на приватносћ*, (ур. Олга Јовић-Прлаиновић), Београд 2017., 71.

²² Предлог закона о верској слободи потврдила је Савезна влада СР Југославије, 4. априла 2002. године. Он је после дугог чекања и компликација усвојен у Већу република Савезне скупштине Југославије 13. новембра 2002. године. Међутим, због недовољног броја посланика овај Предлог није изгласан, а процес је морао бити поновљен. Предлог је поново усвојен од стране Савезне владе, али није стављен на изјашњавање, зато што је седница била изненадно прекинута и више никада није настављана.

²³ Види више код С. Аврамовић, *Прилози настанку државно-црквеног права у Србији*, 16–18.

правима свештеника, градитељству, верској образовној делатности.²⁴ Најважнија новина овог закона је померање акцента са индивидуалних ка корпоративним тј. колективним верским правима и слободама.²⁵ Наглашавамо да индивидуална питања нису изостављена већ су у претходном периоду дефинисана посебним законима који се већ примењују, због тога није било потребе за њиховим поновним разматрањем. Овде мислимо на верску наставу у државним школама чије се одредбе налазе у Закону о изменама и допунама Закона о основној школи („Службени гласник РС“, 2002. година).

Постоји још неколико примера где није било потребе за њиховим бављењем у другој фази, јер су у ранијем периоду донети и прихваћени подзаконски акти који их регулишу, а та питања се већ увелико примењују. Поред верске наставе у државним школама то су и право на духовну помоћ у државним установама као што су болнице, затвори и војска, затим реституција имовине црква и верских заједница, право црква и верских заједница на приступ медијима, пореске олакшице за ове заједнице као и враћање Православног богословског факултета у састав Универзитета у Београду као и право на приговор савести и цивилно служење војног рока.²⁶ Овде су изложени примери десекуларизације у државно-црквеном праву. Од Другог светског рада секуларизација и лаицизам су присутни у државно-црквеном правном систему, односно боље речено потиснули су ову грану права. Тек након 2002. године, видимо велике кораке у његовом поновном обнављању. Да је постигнут позитиван резултат и у првој фази његовог оснивања указује претходно поглавље које је најбољи, и тада можда и први пример десекуларизације ове гране права.

5. ЗАКОН О ЦРКВАМА И ВЕРСКИМ ЗАЈЕДНИЦАМА

Однос државе и цркве, уређен у Уставу Србије у члану 11 заснован је на моделу одвојености државе од цркве. Међутим, наш Устав, за разлику од Устава Шпаније или Албаније,²⁷ не уређује садржину тих односа, већ само у грубим цртама представља њихову формалну страну. Норме су у том смислу само један путоказ будућим законима, што можемо видети и код Закона о црквама и верским заједницама (у наставку ЗЦВЗ). Након његовог доношења покренуте су многобројне дискусије, а епилог се десио тек неколико година касније пред Уставним судом Србије када је целокупан Закон у целости оцењен као уставан.²⁸ У Србији је усвојен модел кооперативне одвојености државе и цркве, који не подразумева строго одвајање у свим сферама световног и духовног, већ њихову сарадњу, у случајевима допуштеним законом, што би се условно могло назвати и као *одвојеност уз сарадњу*. Ово је потврђено становиштем Уставног суда у поступку контроле уставности

²⁴ Верска образовна делатност, односно увођење верске наставе у државне школе, ће након доношења Закона о црквама и верским заједницама бити тешко прихватљива и много оспоравана тачка овог закона.

²⁵ С. Аврамовић, 16.

²⁶ *Ibid.*, 17.

²⁷ В. Петров, В. Микић, „Начело лаицитета у савременој уставности“, у: *Религија, њолиџика, право*, (ур. Јован Ђирић, Велибор Џомић и Миролуб Јевтић), Београд-Будва 2015., 638.

²⁸ Ђ. Степић, „Методи попуњавања правне празнине: Однос државе и цркве у Закону о црквама и верским заједницама“, *Весник правне историје*, 1/2019, 341.

ЗЦВЗ, где је исти проглашен уставним, а уместо доследне сепарације државе и цркве, прихваћен је и потврђен модел кооперативне сарадње на пољима потврђеним Законом.

Закон о црквама и верским заједницама Народна скупштина Републике Србије усвојила је 20. априла 2006. године, он је и данас на снази.²⁹ Преднацрт закона који је припремало Министарство вера Владе Републике Србије упућен је на јавну расправу 2004. године. У овој расправи поред великог броја верских заједница учествовале су и међународне организације за заштиту људских права, Венецијанска и Хелсиншка комисија и велики број невладиних организација. После обраде примедби и утврђивања Нацрта закона у коме су поред министра вера проф. др. Милана Радуловића учествовали и угледни професори Богословског и Правног факултета у Београду, Влада Републике Србије је утврдила Предлог закона, а Народна скупштина је усвојила ЗЦВЗ. И поред честих приговора на рачун овог закона, из ове перспективе бављења црквено-државним правом овај Закон је велика прекретница у државно-црквеним односима и најбољи пример десекуларизације и делаичитета у нашој земљи. Будући да 13. година није постојао, а да се више од педесет година није развијао, сматрамо га изразито вредним пажње и поштовања.

Овим законом се уређује правни положај и делатност цркава и верских заједница и други аспекти слободе изражавања вероисповести. Овим законом испуњена је правна празнина која је настала 1993. године,³⁰ тада је низ закона међу којима је и Закон о правном положају верских заједница,³¹ стављен ван снаге. ЗЦВЗ је уредио правни положај субјеката верских слобода и њихов однос са државом: правни положај цркава и верских заједница, статус њихове аутономне регулативе, права верских службеника, поступак регистрације, стицање и заштиту имовине цркава и верских заједница као и услове за материјалну помоћ државе. Такође, законом се прецизирају богослужбене, образовне и културне делатности цркава и верских заједница.

6. ЗАБРАНА ВЕРСКЕ ДИСКРИМИНАЦИЈЕ КАО ПРИМЕР НЕСЕКУЛАРИЗАЦИЈЕ

Дискриминација је неоправдано прављење разлика, посредно или непосредно, међу појединцима или групама, ускраћивањем права једнима или признавањем већих права другима, које када је реч о верској дискриминацији, има свој конкретан повод у нечијој религији: одређеном верском уверењу, припадању или неприпадању верској заједници, учествовању или неучествовању у богослужењу и верским обредима и коришћењу или некоришћењу верских слобода и права.³² Када је реч о забрани верске дискриминације она порекло има у међународном праву још од Вестфалског мировног уговора из 1648. године, а од Другог светског рата ова

²⁹ Закон је објављен у Службеном гласнику РС под бројем 36/06.

³⁰ Закон о престанку важења одређених закона и других прописа, *Службени гласник РС*, бр. 18/93.

³¹ *Службени гласник РС*, бр. 44/1977.

³² Т.Маринковић, „Прилог за јавну расправу о уставности Закона о црквама и верским заједницама“, *Анали Правног факултета* Вол 59, бр.1, 372.

забрана има своје место у најважнијим међународним документима о људским правима.³³ Устав наше земље из 2006. године садржи модерна решења о забрани верске дискриминације и верској равноправности. То посебно видимо у 21. члану који каже да свако има право на једнаку законску заштиту без дискриминације, док у наставку каже следеће: „*Забрањена је свака дискриминација, нейосредна или њосредна, њо било ком основу, а нарочитио... вероисповести...*“³⁴

Закон о црквама и верским заједницама јемчи право на слободу вероисповести и савести, садржајно је одређујући као слободу да се има или нема, задржи или промени вероисповест или верско уверење, односно као слободу исповедања вере у Бога, слободу да се појединачно или у заједници са другима, јавно или приватно испољава веровање или верско уверење.³⁵ ЗЦВЗ је по питању забране дискриминације верских заједницаје објективан, што можемо видети у поступку регистрације нових верских заједница. Иако постоји разлика приликом регистрације која се односи на „*традиционалне цркве и верске заједнице*“³⁶ и остале верске заједнице које се тек образују и једне и друге након регистрације уживају једнака права и обавезе. У прошлом законском поретку, који је већим делом подржавала држава, вера и остваривање верске слободе сматрани су искључиво за приватну ствар сваког грађанина. Ово гледиште пренето је и на закон из 2006. године. Овакав став доводи до тога да је утицај и присуство верских заједница у друштву и јавном животу неупоредиво већи, као што су веће и њихове обавезе према правном поретку и истом том друштву. Много се расправљало о разлици која постоји када је реч о регистрацији нових верских заједница, због ове разлике закон је оптужен као дискриминујући по друге верске заједнице. Међутим, када се на основу упоредно-правне анализе упозна право Аустрије, Белгије, Белорусије, Бугарске, Италије, Румуније, Русије, Француске, Чешке³⁷ по овом питању, јасно је да је наш закон усклађен са законима наведених држава, које би морамо признати било много теже осудити за верску дискриминацију. Проблеми су пренети и на назив новонастале верске заједнице, али постизањем коначног циља, њихове регистрације и добијања статуса верске заједнице их доводи у далеко повољнији положај него што је то био случај у ранијем периоду. Повољности се могу видети у односу државе према њима, у односу других заједница према њима и свим другим погодностима која им законом припадају. Из ових разлога је оправдано то што регистрација нове верске заједнице мора проћи кроз сложенији процес да би добила статус верске заједнице и нашла се на листи једнако третираних верских заједница.

³³ Повеља Уједињених нација (чл. 1, ст.3) и Универзална декларација о људским правима (чл. 2 и 18)

³⁴ Устав Републике Србије из 2006. године (члан 21, ст. 2).

³⁵ Б. Шијаковић, *Држава и црква у Србији данас*, Православни богословски факултет, Београд 2012., 395.

³⁶ Традиционалне цркве и верске заједнице таксативно су побројане у ЗЦВЗ и међу њима се налазе само оне цркве и верске заједнице које имају „вишевековни правни континуитет и чији је правни континуитет стечен на основу посебних закона пре 1945. године“. Према члану 10, ст. 1 и 2. ЗЦВЗ, то су Српска православна, Римокатоличка, Словачка евангелистичка, Реформатска хришћанска и Евангелистичка хришћанска црква као и две верске заједнице Јеврејска и Исламска; Након Другог светског рата за ове заједнице је регулисан правни положај и за сваку установљен статус правног лица *ex lege*.

³⁷ Види С. Аврамовић, 283- 285.

7. СМАЊИВАЊЕ УТИЦАЈА ЛАИЦИТЕТА УСЛЕД РАЗВОЈА ДРЖАВНО- ЦРКВЕНОГ ПРАВА

Навели смо да се под лаицитетом између осталог подразумева заузимање неповољног или у најбољем случају неутралног става државе према црквама и верским заједницама. Однос ове две институције прошао је кроз трновит пут пре него што је постао овакав какав данас јесте. Он се у комунистичким земљама углавном сводио на „контролу цркве од стране државе и евентуално повремено употребљавање и злоупотребавање цркве у политичке сврхе.“³⁸ То је био систем агресивног секуларизма и лаицитета у којима су верске слободе негиране а цркве прогањане.³⁹ Реч је о моделу који је оставио велике последице по зближавање државе и цркве, те последице створиле су бојажљивост и одбојност. Ова идеја доприноси вечној непријатељству и јазу који би остао непремостив. Међутим, развојем државно црквеног права ствари почињу убрзано да се мењају. Рађа се свест да се односи ове две институције морају уредити са много више детаља него што је то био случај у ранијем периоду.

Да бисмо се детаљније упознали са овим односом, наводимо три модела односа државе и цркве из упоредног европског права.⁴⁰ Први је принцип строге одвојености, други систем државне цркве и трећи принцип одвојености уз сарадњу.⁴¹ Професор Маринковић указује на постојање два става која дефинишу овај однос. То су став преплитања и став раставе.⁴² Принцип који заступа наша држава према важећем Уставу је принцип строге одвојености државе и цркве, што је сврстава у ранг секуларних земаља. Устави Србије од 1990- 2006. године опредељују се за овакав став. Међутим, принцип који данас дефинише овај однос у Европи а у пракси је и код нас заснован, то је принцип одвојености уз сарадњу. Овај однос је најобјективнији могући, из разлога што основа за сарадњу ове две институције има и превише. Принцип одвојености уз сарадњу почива на ставу сепарације верских заједница и државе, али подразумева и признавање многобројних заједничких задатака на којима држава и црква сарађују.⁴³ Ово је однос који је заступљен у највећем броју европских земаља, а послужио је као узор и инспирација ЗЦВЗ. Овим принципом се обезбеђује потпуно нов, модеран и савремен однос ове две институције. Овим компромисним решењем, постигнут је највећи успех у државно-црквеном односу у нашој земљи у претходних 60 година. Из перспективе црквене секуларизације и лаицитета, ово је добар пример слабљења њихових утицаја што је за развој и напредак државно-црквених односа од изузетног значаја.

До постизања овог компромиса није било тако лако доћи. Ово питање, заједно са питањем верске наставе у државним школама представља најоспораванији део ЗЦВЗ. У прилог овоме говори чињеница да је ово једно од питања које је у октобру 2010. године разматрано пред Уставним судом, уз оптужбе да је

³⁸ С. Аврамовић, 99.

³⁹ Т. Маринковић, 377.

⁴⁰ Види G. Robbers, *State and Church in the European Union*, Nomos, Baden-Baden 2005., 324- 326.

⁴¹ Н. Ђурђевић, 117.

⁴² Т. Маринковић, 377.

⁴³ *Ibid.*, 378.

због овог односа ЗЦВЗ неуставан.⁴⁴ Устав из 2006. године, својим највећим делом састављен по узору на Устав из 1993. године. Будући да је реч о потпуно новој и неразвијеној грани права, области коју је до 2000. године дефинисао само неуспех, а оптужба је усмерена на однос државе и цркве што је посебно поглавље ове целине. Управо из разлога што је реч о подврсти државно-црквеног права чији је развој у Европи и код нас далеко непознатији нашој широј јавности имали смо проблем ових размера. Реч је о новини у еклисијастичкој теорији и европској пракси, која се веома брзо прилагодила нашем државно-правном поретку и донела позитивне резултате. Свака држава прилагођава постојећа решења својим потребама и новим изазовима и приближава се или удаљује од онога што се до скоро могло сматрати владајућим моделом.⁴⁵ Није могуће реципирати било који модел односа државе и цркве јер су они сами у непрестаној трансформацији, међутим та трансформација води ка конвергенцији два система, система одвојености и система државне цркве, на чијој је средокраћи модел кооперације.⁴⁶ И поред свега одвојеност државе и цркве је уставно утемељење у нашој држави, ипак, све више почиње да сазрева свест да одвојеност ових установа не подразумева и избегавање било какве сарадње.

Примедбе се односе и на финансирање здравственог, пензијског и социјалног осигурања свештеника из буџета републике Србије, што наводно представља повреду дискриминације за друге верске заједнице.⁴⁷ Аргумент који даје одговор на овај проблем налази се у ЗЦВЗ и гласи: „*ради унапређења верске слободе и сарадње са црквама и верским заједницама, у обостраном интересу, држава може да материјално помаже цркве и верске заједнице*“⁴⁸ Затим се у следећем члану каже да: „*средства за здравствено и пензијско и инвалидско осигурање свештеника односно верских службеника, могу се обезбедити у буџету Републике Србије, у складу са законом*“ (члан 29, ст. 3). Поред наведених облика материјалне помоћи, ЗЦВЗ допушта и увођење пореских олакшица за цркве и верске заједнице односно њихове донаторе.

8. СЕКУЛАРИЗАЦИЈА И ЛАИЦИТЕТ НА ПРИМЕРУ ВРАЋАЊА ВЕРСКЕ НАСТАВЕ У ДРЖАВНЕ ШКОЛЕ

Неутралност државе и цркве коју доноси ЗЦВЗ представља велики успех у односу две најважније институције у нашој земљи. Међутим, да жариште секуларизације постоји и поред многих промена са почетка новог века говори нам пример враћања верске наставе у државне школе у Србији. Одредбама закона о основама система образовања и васпитања, Закона о основној и средњој школи предвиђени су као алтернативни предмети верска настава и грађанско васпитање, у основној

⁴⁴ Види Т. Маринковић, 372 и даље.

⁴⁵ С. Аврамовић, „Поимање секуларности у Србији – Рефлексије са јавне расправе у Уставном суду“, *Анали Правној факултету* Вол. 59, бр. 2, 2011., 294.

⁴⁶ С. Аврамовић, (2007.), 108.

⁴⁷ Ова теза заснована је на чл. 21. Устава из 2006. године.

⁴⁸ Закон о црквама и верским заједницама, *Службени гласник РС* бр. 36/06, рубрум „Сарадња са црквама и верским заједницама“, чл. 28, ст. 2.

школи родитељ или старатељ а у средњој школи сам ученик има право и обавезу да одлучи о похађању верске наставе која је тад обавезан предмет за ученика у тој школској години.⁴⁹ У првој фази развоја државно-црквеног права видели смо да је питање враћања верске наставе у државне школе било дефинисано, што је значило да у другој фази није било потребе за његово поновно разматрање. У питању је подзаконски акт који је за време друге фазе већ увелико важио. Када је верска настава уведена у Србији, та законска решења су пред Уставним судом оспорена као неуставна, дискриминаторна, али је овај исти Суд 2003. године донео одлуку да не прихвати иницијативу и одбије предлоге за утврђивање неуставности и незаконитости поменутих правних прописа.⁵⁰ Међутим, појављују се ставови да се овим чином доводи у питање „забрана напуштања верског уверења“⁵¹ што би значило кршење 18. члана Међународног пакта о грађанским и политичким правима, које је донео Комитет за људска права УН 1993. године.

Принципи против увођења верске наставе у државне школе и аргументи против њих су:

Први принцип истиче да је Југославија била држава у којој верска настава није била позната и да би њено увођење значило директно наметање верског уверења. Ова околност и није посебно поуздана и похвална, зато што непостојање верске наставе или шире речено забрана вероисповедања у једној демократској држави, где се преко 95% становништва изјашњава као религиозно, значи одузимање једног од основних права, а то је право на слободу вере.

Други принцип се односи на статистику. Овде се мисли на то да постоји велики проценат становништва који се изјашњава као неправославан и увођење верске наставе било би директна провокација и наметање. До ове околности долази услед недовољно прецизног познавања статистике у вези са овим принципом. Аргумент који овај проблем решава је попис из 1991. године, где јасно видимо да се као православно-хришћански верници изјашњава 6.988.901 особа, или процентуално 80.01% становништва.⁵² Према попису становништва из 2002. године, 95% становништва осећа припадност некој од цркава и верских заједница.⁵³ Важно нагласити је да закон предвиђа увођење верске наставе не само за већинску религију, у овом случају православу, већ да и друге верске заједнице имају право на верску наставу из њихове религије.

Трећи принцип је неисправно поступање просветне политике. Аргументи који се овде истичу су расипање државних средстава, а да се та државна средства могу паметније искористити у исте сврхе. Овде не посвећујемо посебну пажњу зато што је реч о личном мишљењу и ставу а не о правним аргументима који би се могли детаљније разматрати.

Четврти принцип се односи на право родитеља да своје дете школује у складу са својим религиозним и филозофским уверењима.⁵⁴ У прилог овоме додаје се

⁴⁹ Б. Шијаковић, 400.

⁵⁰ С. Аврамовић, (2011.), 299.

⁵¹ С. Аврамовић, (2007.), 44.

⁵² Савезни завод за статистику, Београд 1993. године.

⁵³ Н. Ђурђевић, 6.

⁵⁴ С. Аврамовић, (2007.), 49.

да многи међународни акти о људским и грађанским правима, као и правима детета ово сведоче. Мисли се на 18. чл. ст. 4 Међународног пакта о грађанским и политичким правима, који гласи: „Државе чланице овој пакта обавезују се да пошћују слободу родитеља, а у дајом случају законских стваришеља, да обезбеде својој деци оно верско и морално образовање које је у складу са њиховим социјалним убеђењима“. У прилог овоме истакнута је чињеница да у Европи свега четири државе немају обавезну верску наставу у државним школама.⁵⁵ Овде треба напоменути да би заиста чудна околност била да преосталих 47 земаља европског континента прави грешку по овом основу, тј. да не поштују неки од ових међународних аката. Решење овог принципа је слобода избора верске наставе у школама, и могућност да они које то не занима похађају наставу из другог предмета.

Последњи принцип се односи на право детета на слободу мишљења, савести и вероисповести, што се сматра угроженим увођењем верске наставе у школе. Овде се превасходно мисли на то да свако дете има право на слободу мишљења, савести и вероисповести независно чак и на своје родитеље. Закон јасно истиче да до 15. године родитељи одлучују да ли ће им дете похађати верску наставу а од 15., тј. од почетка средњошколског образовања деца самостално доносе одлуке. Одговор на овај принцип је да добро организована верска настава доприноси томе да дете одраста у складу са религиозним и филозофским уверењима родитеља.⁵⁶ Другим речима, верска настава коју организује држава у школама не представља угрожавање поменутих права родитеља и деце, него је то један од начина за њихово обезбеђивање.

9. ЗАКЉУЧАК

Француском револуцијом отпочиње ново поглавље на историјској сцени. Њега дефинише жеља за потпуно новим друштвеним и социјалним вредностима. Овом приликом религија је потиснута у приватну сферу људских осећања, док њено место заузимају савремене младе науке. На овај начин настају феномени секуларизације и лаицитета који веома брзо окупирају чак и она друштва у којима је овај утицај био незамислив. Међу овим државама нашла се и Србија. Секуларизација и лаицитет свој домен код нас достижу након Другог светског рата, а тај утицај почиње да опада тек почетком овог века. Повод за то је обнова државно-црквеног права. Појавом Закона о верским слободама и доношењем Закона о црквама и верским заједницама, Србија се изједначава са савременим европским земљама код којих је ова област већ увелико развијена. Враћање верске наставе у државне школе, право на духовну помоћ у државним установама, реституција имовине црква и верских заједница, право црква и верских заједница на приступ медијима, пореске олакшице за ове заједнице, враћање Православног богословског факултета у састав Универзитета у Београду, увођење Црквеног права на правним факултетима, само су неки од најистакнутијих примера десекуларизације и делаицитета

⁵⁵ Албанија, Македонија, Словенија и мањим делом Француска;

⁵⁶ С. Аврамовић, (2007.), 52.

након дужег времена. Овим делима започето је све оно што је Француском револуцијом прекинуто, започет је процес враћања религије у првобитни положај и место које јој истински припада. До тог повратка дели нас дуг пут. Први и најтежи кораци су направљени, на нама је да те старе кораке негујемо, а да тежимо неким новим, још јачим и стабилнијим.

Aleksandar Vasiljević
PhD Student at Faculty of Law
University of Belgrade
aco.vasiljevic96@gmail.com.

THE INFLUENCE OF SECULARIZATION AND LAICITY ON THE DEVELOPMENT OF STATE - CHURCH LAW

Summary

The processes of secularization and secularism have been phenomena associated with Christianity since the French Revolution. Since then, their constant progress and development has been recorded in Christian societies. They can be interpreted in different ways, and they have different manifestations and consequences. In this paper, the author deals with the manifestation related to the development of state - church law. Thanks to the development of this area of law in Europe, and the ideological and political change in our country, favorable conditions are provided for the formation of this legal discipline. The author emphasizes that the stages in the development of law represent the first step in the decline of the influence of secularization and secularism, which is recorded after more than half a century. The enactment of the Law on Churches and Religious Communities represents the culmination of the decline of this influence, but unexpectedly creates an occasion for several public debates. In the final part, the influences of secularization and secularism on the examples of religious discrimination, the development of state-church law and the introduction of religious instruction in public schools are discussed.

Key words: secularization, laicism, ecclesiastical law, law on religious freedom, law on churches and religious communities, religious discrimination, separation with cooperation;